

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора,
професора кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Вірної Жанни Петрівни на дисертацію
Кочубинської Тамари Миколаївни на тему: «Особливості взаємозв'язку
Я-концепції і соціально-психологічної адаптації до мирного життя
учасників операції об'єднаних сил», подану на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 053 «Психологія»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота Кочубинської Тамари Миколаївни присвячена актуальній проблемі соціально-психологічній адаптації до мирного життя учасників операції Об'єднаних сил, що по-перше, на нашу думку, з часом має усі тенденції виокремитися в окрему самостійну міждисциплінарну область науки; а по-друге, такого змісту наукові праці, підкреслюють незрівняний практичний контекст застосування отриманих результатів у розроблених рекомендаціях щодо діагностики та психокорекції дезадаптаційних станів учасників операції Об'єднаних сил.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження пов'язаний із темою науково-дослідної роботи кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Соціально-психологічні особливості самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін» (0120U100295). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №4 від 24.10.2018р.) і погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №5 від 27 листопада 2018р.).

1. Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні. Дисертанткою методологічно грамотно

визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дисертаційного дослідження, які достатньою мірою відповідають заявленій темі. *Метою* роботи визначено теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації учасників операції Об'єднаних сил, її взаємозв'язок з Я-концепцією та апробацію системи психокорекції проявів соціально-психологічної дезадаптації учасників операції Об'єднаних сил. Відповідно до мети було сформульовано такі *завдання*: здійснити аналіз наукових підходів до вивчення проблеми особливостей соціально-психологічної адаптації та Я-концепції особистості учасників операції Об'єднаних сил; дібрати систему методів, психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації та Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил; емпірично дослідити особливості соціально-психологічної адаптації учасників операції Об'єднаних сил; виявити особливості компонентного складу Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил та його взаємозв'язок з проявами соціально-психологічної адаптації/дезадаптації; розробити та експериментально апробувати програму психокорекції проявів соціально-психологічної дезадаптації учасників операції Об'єднаних сил.

Приємне враження справляє правильність структурування роботи, визначеного дослідницькою логікою та поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел містить 250 найменувань, з яких 23 англійською мовою. Дисертанткою проаналізовано значний обсяг наукових джерел вітчизняних, а також іноземних авторів, що стосуються теми роботи. Зазначена теоретико-методологічна база відрізняється фундаментальністю психологічних підходів та положень, на які опиралася авторка, де по-особливому виокремлюється положення про соціально-психологічну адаптацію/дезадаптацію і Я-концепцію особистості; концепція впливу травматичного стресу і подій на особистість та положення щодо особливостей надання психологічної допомоги учасникам операції Об'єднаних сил.

У першому розділі «Теоретико-методологічний аналіз проблеми гармонізації Я-концепції як передумови соціально-психологічної адаптації до мирного життя учасників операції Об'єднаних сил» (С. 22-63) проведено теоретичне узагальнення проблеми соціально-психологічної адаптації особистості з урахуванням діяльнісного, поведінкового, особистісно-орієнтованого, гуманістичного, психодраматичного та психодраматичного підходів; встановлено, що Я-концепція особистості є стрижневим утворенням онтогенетичного розвитку людини, центральною ланкою самосвідомості, відносно усталеною динамічною і певною мірою усвідомленою системою уявлень особи про саму себе, цілісним образом власного Я, котрий синтезує її самосприйняття та ідеалістичне уявлення про себе.

Заслуговує на увагу логіка наукового аналізу феноменології та структури Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил, до якої належать такі компоненти як Я-психічне, Я-фізичне, Я-соціальне, що представлене Я-професійним, Я-сімейним та Я-учнівським. Дослідницею зазначено, що дисгармонійність Я-концепції може бути спричинена трансформаційними змінами її компонентів як наслідок участі учасників операції Об'єднаних сил у військових діях, а гармонійність Я-концепції пов'язана з соціально-психологічною адаптацією особистості та рівномірному розподілі основних її компонентів. Також беззаперечним здобутком авторки є розробка теоретичної моделі взаємозв'язку Я-концепції і соціально-психологічної адаптації учасників операції Об'єднаних сил, що детально експлікована в п. 1.3.

На фоні проведеного теоретичного аналізу, Тамара Миколаївна наводить авторське визначення соціально-психологічної адаптації учасників операції об'єднаних сил до умов мирного життя як процесу та результату активного пристосування учасника військових дій до умов мирного життя з можливістю трансформатизації травматичного досвіду засобами зовнішніх (середовищних) та внутрішніх (психологічних та біологічних) чинників, через призму самоставлення та самосприйняття із гармонійно функціонуючою Я-концепцією особистості, в результаті чого відбувається гармонізація

зазначеної взаємодії.

У другому розділі «*Емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації і Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил*» (С. 64-126) описується організація та методи емпіричного дослідження Я-концепції та соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій, метою якого є встановлення особливостей взаємозв'язку між соціально-психологічною адаптацією, зокрема її чинників та особливостями Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил.

Авторкою окреслено основні загально-наукові принципи (детермінізму, системно-синергетичний, об'єктивності, єдності біологічного та соціального, аналізу за одиницями, розвитку) дослідження; зазначено вибірку, хронологію і етапи дослідження, яке проводилося продовж 2018-2020 років; обґрунтовано застосування методів та методик на етапі констатувального дослідження проблеми.

Емпірично виявлено, що показники дисгармонійності Я-концепції притаманні третини досліджуваних учасників операції Об'єднаних сил. Встановлено, що найбільш проблемним типом дисгармонійності є учнівська в порівнянні з професійною та сімейною, у яких виявлений адаптаційний потенціал. Визначено особливості взаємозв'язку гармонійності/дисгармонійності Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил з показниками соціальних чинників адаптації до мирного життя. Встановлено, що дисгармонійність Я-концепції співвідносна з віковим періодом середньої дорослості, з перебуванням у шлюбі та перебуванням під час операції Об'єднаних сил на лінії оборони. Гармонійність Я-концепції пов'язана з освітніми показниками та батьківством. У учасників бойових дій з дисгармонійним типом Я-концепції, зазначена дисгармонійність має тенденцію до зменшення зі збільшенням терміну перебування у зоні операції Об'єднаних сил. Дослідницею встановлено, що існує значущий статистичний зв'язок між дисгармонійним типом Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил та проявами соціально-психологічної дезадаптації: особистісною та

реактивною тривожністю, непрямую агресією, рівнем депресії та конфліктністю.

За результатами кластерного аналізу даних дослідження було виділено підгрупу осіб, в якій визначено зниження показників: особистісного потенціалу, нервово-психічної стійкості, адаптивності, прийняття інших, емоційного комфорту тощо; й одночасно значимо вищими виявилися показники реактивної тривожності; самоагресії; уникання боротьби.

У ході дослідження, для визначення векторів психокорекційного впливу, було виокремлено факторну структуру соціально-психологічної адаптації/дезадаптації учасників операції Об'єднаних сил з дисгармонійним типом Я-концепції до якої увійшли два дезадаптивних фактори (тривожно-депресивний, вороже-агресивний) та два адаптивних фактори (самість та ресурсно-особистісний).

Третій розділ *«Програма психокорекції дисгармонійності Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил»* (С.127–167) присвячено розробці програми психокорекції дисгармонійності Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил та її емпіричного апробування.

Авторкою обґрунтовано низку принципів психокорекційної програми (єдності діагностики та корекції, особистісної орієнтованості, нормативності розвитку, каузальності, діяльності, проектування і моделювання, системно-синергетичний); детально презентовано етапи реалізації програми (діагностичний, інформаційно-просвітницький, індивідуальна психокорекція, групова психокорекція та визначення ефективності психокорекційного впливу); виокремлено базові блоки психокорекційної програми (просвітницький і психокорекційний), засоби яких орієнтовані на зміни соціально-психологічної адаптації/дезадаптації дисгармонійності Я-концепції (тривожно-депресивний, вороже-агресивний, самість та ресурсно-особистісний фактор). Зазначені психологічні зміни досягалися виконанням учасниками ООС з дисгармонійним типом Я-концепції завдань спрямованих на гармонізацію компонентного складу Я-концепції та вирішення проблем

соціально-психологічної адаптації до мирного життя учасників операції Об'єднаних сил. Під час проходження запропонованої програми учасники операції Об'єднаних сил вирішували проблеми особистісної безпеки та довіри, мали досвід групового пропрацьовування травматичного досвіду, пропрацьовання травматичного досвіду за допомогою аутогенного тренування та вирішення сімейних, професійних та освітніх проблем. По завершенню зазначеної програми проводилася підсумкова рефлексія та розглядалися перспективи перенесення отриманого досвіду на внутрішньосімейні та внутрішньоособистісні стосунки.

За результатами післяформувального зрізу встановлено, що в ході участі у психокорекційній програмі в учасників операції Об'єднаних сил з дисгармонійним типом Я-концепції знизилися прояви показників за шкалами Я-фізичне і Я-сімейне; знизилися прояви агресивності, зокрема переживання образи, фізичної агресії; особистісної тривожності; дезадаптації; неприйняття себе; емоційного дискомфорту; внутрішнього контролю. Тобто встановлено статистично значущі відмінності за показниками шкал, які увійшли у зазначені фактори.

Висновки дисертаційної роботи є переконливими, чітко сформульованими та логічно відповідають поставленій меті та завданням дослідження. Виклад матеріалу в розділах дисертації є послідовним та пов'язаним між собою.

Ознак порушення академічної доброчесності не виявлено.

Підсумовуючи зазначене вище, варто наголосити на сильних сторонах дисертації Кочубинської Тамари Миколаївни. Це, насамперед, актуальність та незрівняний прикладний контекст. Також презентована дисертація характеризується ґрунтовністю та змістовною насиченістю; виконана на достатньому теоретичному і методичному рівнях; має перспективи подальшого дослідження.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.

- Загалом відзначаємо належний науковий і методичний рівень дисертаційного дослідження. Не підлягає сумніву наукова новизна дослідження, яка передусім полягає у тому, що вперше визначено особливості соціально-психологічної адаптації до мирного життя учасників операції Об'єднаних сил та її взаємозв'язок з Я-концепцією, зокрема гармонійністю або ж дизгармонійністю; запропоновано модель соціально-психологічної адаптації учасників операції Об'єднаних, що розкриває вплив зовнішніх чинників (перебування в зоні операції Об'єднаних сил, проблеми соціальної взаємодії, складність працевлаштування, напружені та конфліктні стосунки в сім'ї) та внутрішніх чинників (а саме емоційну, комунікативну, поведінкову та мотиваційно-ціннісну складову проявів соціально-психологічної адаптації) на компонентний склад Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил (Я-психічне, Я-фізичне, Я-соціальне: Я-професійне, Я-сімейне, Я-учнівське); емпірично визначено взаємозв'язок дизгармонійного типу Я-концепції з проявами соціально-психологічної дезадаптації (тривожністю, депресивністю, агресивністю та конфліктністю); та запропоновано програму психокорекції проявів соціально-психологічної дезадаптації учасників операції Об'єднаних сил.

Слід також підкреслити, що результати дослідження підтверджуються та повною мірою відображаються в наукових публікаціях авторки. Усі публікації прямо пов'язані з темою дисертації та відображають її зміст. Основний зміст роботи висвітлено у 11 публікаціях, з них: 4 наукові статті у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України; 1 статті у періодичному науковому виданні інших держав, що входить до Організації Економічного Співробітництва та Розвитку та/або Європейського Союзу) та 6 тез у збірниках наукових праць і матеріалах науково-практичних конференцій.

Підтверджуємо, що кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам МОН України до підготовки докторів філософії.

Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання. Дисертаційне дослідження Кочубинської Т.М. охоплює

широкий спектр проблем сучасної психологічної науки та має не тільки теоретичне, а й практичне значення, адже скомпоновані психологічні діагностичні методи, спрямовані на вивчення особливостей теоретичні у соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій та запропоновану психокорекційну програму можна застосовувати в діяльності психологів, які надають психологічну допомогу учасникам бойових дій. Зміст теоретичної та практичної частини роботи було застосовано у ході викладання таких дисциплін: «Психологічна реабілітація учасників бойових дій та ООС», «Психологія сім'ї».

Ідентичність змісту анотації та основних положень дисертації.

Представлена анотація дисертації є узагальненим викладом основного змісту дисертаційного дослідження та повністю відповідає викладеному тексту роботи. Анотація не містить положень чи ідей, які не зазначені в основному тексті дисертації та подана двома мовами: українською та англійською. У тексті анотації також зазначена наукова новизна та практичне значення роботи, поданий повний перелік наукових публікацій здобувача, що відповідає вимогам МОН України.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи науково-теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження Кочубинської Тамари Миколаївни, вважаємо за потрібне висловити деякі зауваження та пропозиції:

1. Під час ознайомлення із дисертаційним дослідженням імponує чітка послідовність теоретичного обґрунтування проблеми, зокрема, на основі проведеного аналізу, авторкою запропонована модель взаємозв'язку Я-концепції та соціально-психологічної адаптації учасників операції Об'єднаних сил (с. 58 дисертації), в основу якої, за її словами, покладено компонентну (Я-психічне, Я-фізичне, Я-соціальне: Я-професійне, Я-сімейне, Я-учнівське) інтерпретацію Я-концепції особистості учасників операції Об'єднаних сил, їх взаємозв'язок із зовнішніми та внутрішніми чинниками соціально-психологічної адаптації до мирного життя. Вважаємо, що презентована

теоретична модель є авторським здобутком. Постає питання, чому авторка не зазначила цей аспект роботи у завданнях дисертації, адже у *науковій новизні*, саме цей аспект зазначається як вперше запропонований (с. 19-20 дисертації). Також у розділі п. 2.1. дисертації авторка пропонує емпіричну модель дослідження соціально-психологічної адаптації учасників операції Об'єднаних сил (с. 68). Хотілося б уточнити, за якими ознаками авторка кваліфікує презентовану схему як емпіричну модель? На нашу думку, авторкою запропоновано схему емпіричної експлікації поставленої проблеми, яка більш регламентує організаційну сторону дослідження, аніж емпіричну модель структурної організації досліджуваного явища.

2. Хотілося б почути від автора пояснення щодо розбіжностей у запропонованому визначенні соціально-психологічної адаптації особистості як процесуального конструкта (цитую: встановлено, що соціально-психологічна адаптація учасників операції Об'єднаних сил – це процес і результат активного пристосування учасників військових дій до умов мирного життя з можливістю трансформативної травматичного досвіду) та емпіричних індикаторів його дослідження, а саме йдеться про соціально-поведінкові та індивідуально-психологічні характеристики, які стали предикторами кластеризації і факторизації. Можливо все ж таки йдеться про соціально-психологічну адаптованість? Також потребує більш чіткого обґрунтування авторкою детермінаційного зв'язку соціально-психологічної адаптації та Я-концепції особистості у цілісному діапазоні їх функціонування.

3. У межах обґрунтування вибірки дослідження варто було б описати її на рахунок репрезентативності та рандомізації, адже для дисертаційного дослідження це є обов'язковим з точки зору дослідницької етики. На разі вважаємо, що розподіл вибірки в залежності від статі респондентів (99,2% чоловіки і 7,78% жінки) не є еквівалентним. І, як результат, у п. 2.4 знаходимо положення, що «у чоловіків дисгармонійність Я-концепції значно більш виражена, ніж у жінок. Проте, цей результат не може вважатися репрезентативним, оскільки відсоток жінок у досліджуваній вибірці склав

лише 8%» (С.105 дисертації). Це ж стосується й таких параметрів вибірки як «вік» (7,78% віком від 50-ти років), «освіта» (4,44 % із середньою освітою), «сімейний стан» (8,89 % є розлученими та 2,22 % вдівцями) (С. 75 дисертації).

4. У дисертації презентовано авторська програма психокорекції дисгармонійності Я-концепції учасників операції Об'єднаних сил, що суттєво підкреслює прикладне значення дисертаційної праці, і, тому вважаємо за необхідне висловити побажання щодо створення окремих навчально-методичних рекомендацій для фахівців, які працюють у сфері соціальної реабілітації.

Утім зазначені зауваження принципово не знижують якості дисертаційного дослідження, мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Кочубинської Тамари Миколаївни.

Загальний висновок:

Дисертаційна робота Кочубинської Тамари Миколаївни на тему «Особливості взаємозв'язку Я-концепції і соціально-психологічної адаптації до мирного життя учасників операції об'єднаних сил» є самостійним, завершеним науковим дослідженням.

Актуальність обраної теми дослідження, обґрунтованість наукових положень та висновків, сформульованих у дисертації, їх вірогідність, достовірність та наукова новизна, повнота викладу дисертації в опублікованих працях підтверджують, що авторка виконала роботу на належному методологічному, науково-теоретичному, методичному та практичному рівнях.

Дисертаційна робота Кочубинської Т.М. «Особливості взаємозв'язку Я-концепції і соціально-психологічної адаптації до мирного життя учасників операції об'єднаних сил» відповідає галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія та вимогам п. 10 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06 березня 2019 року, а її авторка – **Кочубинська Тамара Миколаївна** – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

